
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE MÜTAREKE DÖNEMİNDE İSTANBUL'UN İAŞESİ

Büşra KARATAŞER*

Öz

Bu makale Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Mütareke döneminde İstanbul'un iâşe sorununu ele almaktadır. Osmanlı İmparatorluğu savaşa hazırlıksız yakalanmıştı. Ülke ekonomisi bu denli uzun bir savaşa hazır değildi. Eldeki tüm kaynaklar öncelikle askere ayrıldığından halk ciddi iâşe buhranları yaşamaya başlamıştı. Ekonomi savaş ekonomisine dönüştüğünden eldeki her kaynak kıymetli bir hal almıştı. Savaşı finanse etmek için bütçe yetersizdi bu sebeple yeni gelir kaynaklar bulma yoluna gidildi. İstanbul'un iâşe meselesi Bizans döneminden itibaren her zaman önemli bir konu olmuştu. Savaş ve sonrası Mütareke döneminde İstanbul'un iâşe teminiyle ilgili sıkıntılar meydana geldi. Bu sıkıntılar; Mondros Mütarekesinin etkileri, işgaller, ulaşımda yaşanan sıkıntılar, vagon ticareti ve kaçakçılık gibi sebeplerden kaynaklanıyordu. İstanbul'un iâşe sorununu çözmek amacıyla hükümet tarafından bazı gıda maddelerinin yasaklanması, Anadolu'dan zahire getirilmesi, yurtdışından zahire getirilmesi gibi önlemler alınıyordu. İstanbul'un iâşesinin temelinde hububat önemli bir yere sahipti bu sebeple hükümet tarafından çeşitli önlemler alınıyordu. İstanbul'da temel gıda maddelerinin temininde en fazla sıkıntı çekilen ürünler ekmek, şeker ve et gibi ihtiyaç maddeleri idi.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Ekonomisi, İâşe, İstanbul'un İâşesi, Mütareke Dönemi

WORLD WAR I. AND DURING THE ARMISTICE OF VICTUALING OF ISTANBUL

Abstract

This article examines subsistence of Istanbul during and after the World War I. Unestimate, neither the Ottoman Empire was ready nor its budget was enough for such a long war. As all the available sources were firstly supplied for the army, subsistence crisis attacked the people. Problems on subsistence during the period were caused by such reasons as effects of the Mondros cease-fire, occupations, traffic difficulties, wagon trade, and smuggling. To solve the problems, the government imposed a ban on some foodstuff. Grain was the most important on subsistence and various measures were for it. It was transported from Anatolia and taking it abroad was forbidden. Istanbul met difficulties the most on the needs such as bread, sugar and meat

Key Words: Ottoman Economy, Provisioning

* Dr. , busrabayram34@hotmail.com

* Bu çalışma "1914-1923 Arası İstanbul'un İâşesi ve İhtikar Sorunu" adlı tezden yararlanılarak yazılmıştır

GİRİŞ

Türk halkı yoksulluk, açlık ve sıkıntı ile hayatını devam ettirmeye çalışıyor, süpürge tohumundan yapılmış ekmeği bile zor bulan savaşta sevdiklerini kaybetmiş milyonlarca insan yaşam savaşını veriyordu. Asker ve sivil olmak üzere üç milyon kadar insan yaşamını kaybetmiş, kalan nüfusun büyük bölümü ise bulaşıcı hastalıklarla mücadele ediyordu (Temel,1998:40).

Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke döneminde ülkenin ekonomik durumu yeterli olmamasına rağmen büyük paralar harcanmış ve tarımdaki mahsulat büyük oranda azalmıştı. Osmanlı ekonomisi dünya ekonomisi içinde hammadde ihracatçısı, sınai ürün ithalatçısı bir ekonomik yapı mevcuttu. 19.yüzyılın ilk on yılından itibaren Avrupa kaynaklı sınai ürünler iç piyasaya önemli ölçüde egemendi (Boratav,2007:20). Savaşın başlamasıyla birlikte çoğu üretim çağında olan gençler askere alınmıştı. Askeri mükellefiyet kanununa göre gençlerin silah altına alınması sebebiyle üretimde büyük düşüşler meydana gelmişti (Eldem,1994:8).

Hükümet tarafından çeşitli önlemler alınmışsa da işgaller ve ulaşımda yaşanan sıkıntılar gibi sebepler yüzünden iâşe temini başta İstanbul olmak üzere tüm ülkeyi açlık, kıtlık ve sefaletle başa çıkmaya mahkum etmiştir.

Hükümet tarafından iâşe sıkıntısını çözmek amacıyla önlemler alınmıyordu. İâşe sorununu görüşmek amacıyla İstanbul valisi, Beyoğlu ve Üsküdar mutasarrıflıkları ve Ticaret ve Sanayi Odası Temsilcileri vilayete gelerek Havayic-i Zaruriye Komisyonu'nu kurdular. Bu komisyon iâşe işleriyle uğraşacak, halkın ve ordunun temel ihtiyaç maddelerini karşılayacaktı. Komisyonun bir diğer görevi de piyasada stoklanmış maddeleri tespit ederek gerekli gördüğü durumlarda bunlara el koyarak fiyatların aşırı bir biçimde yükselmesini önleyecekti (Toprak, 1995:89). Komisyon çeşitli önlemler almış olmakla birlikte bu önlemler yeterli değildi. Seferberlik ilanı üzerine Anadolu'da demiryolları ile sadece asker sevk edildiğinden gıda maddeleri temin edilemez hale gelmişti. Tekalif-i Harbiye, narh gibi uygulamalar tüccarın piyasadaki malı çekmesine sebep olmuştu. İâşe sorununun çözümünde başarılı olamayan Havayic-i Zaruriye Komisyonu yerine başka bir kurum kurularak iâşe sorununa kesin bir çözüm bulunmak istendi. Şehremaneti, İttihat ve Terakki Cemiyeti İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'nden Ekmekçiler Cemiyeti Katibi İzzet Bey'in başkanlığında bir ticari teşkilat oluşturuldu. Heyet-i Mahsusa-i Ticariye adını alan bu teşkilat kısa bir süre içerisinde faaliyet alanını genişletmiş ve diğer zorunlu tüketim maddeleri ticaretinin de ticaretini yapmaya başlamıştı. Heyet-i Mahsusa-i Ticariye, savaşın ilk aylarında ekmeğin dışında şeker, gaz ve tuza narh koymuş, böylece halkın diğer gıdalarını karşılamaya çalışmıştı.

Savaş sebebiyle alınan tüm önlemler yetersiz kalıyordu. Açlık, kıtlık ve sefalet ülke geneline hızla yayılmıştı. Bu durum hükümet yetkililerine ülke sınırlarını kapsayan bir iâşe örgütü kurulması gereğini göstermişti. Savaşın tüm ülkelerin bir iâşe örgütü olduğu yapılan araştırmalar sonucu öğrenilmişti.

Babiali tarafından Alman iâşe örgütü örnek alınarak Merkez ve Taşra iâşe heyetleri oluşturularak bu kuruluşun başına Almanya Devlet Tahlil Örgütü kurucularından olan Hugo Mayer getirildi. 23 Temmuz 1916 tarihinde İâşe Kanun-ı Muvakkati ile Osmanlı toprakları iâşe bölgelerine ayrıldı. Bir bölgeden diğerine yiyecek maddesi gönderilmesi yasaklandı.

Denenen her yeni iaşe modelinin sıkıntılara yol açması sebebiyle değişik örgütlenme biçimleri deneniyordu. Merkez ve taşra iaşe teşkilatının, mal sevkiyatını çok büyük bir şekilde aksatması sebebiyle bu görevin orduya devri ve iaşe işinin Harbiye Nezareti'ne verilmesi uygun görüldü. 18 Ağustos 1917 tarihli İaşe-i Umumiye Kararnamesiyle Harbiye Nezareti'ne bağlı bir İaşe Umum Müdürlüğü oluşturuldu. İaşe Umum Müdürlüğü daha sonra İaşe Nezareti'ne dönüştürüldü (Toprak, 1995:90-106).

İaşe sıkıntısını çözmek amacıyla iaşe teşkilatında çeşitli değişiklikler yapılarak uygun bir teşkilat aranmışsa da başarılı olunamamıştır.

Savaşın bitmesiyle birlikte dış ticaretin açılmış olmakla birlikte mal temini kolaylaşmış ancak bu da yeterli olmamıştı. Gıda maddelerinin dağıtımı konusunda çeşitli sorunlar yaşanması sebebiyle iaşe sorunu çözülememişti.

İaşe sorununun bir türlü çözülememesi, yüksek fiyatları kazanç kapısı haline getirenlerin ihtikar yapmasına sebep oldu. Başlangıçta sadece İstanbul'da olan ihtikar kısa bir süre içerisinde hızlı bir şekilde ülkeye yayıldı. Günden güne hayat pahalılığı artarak devam etmiş, alınan önlemler yeterli olmamıştır.

1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SAVAŞ EKONOMİSİ

Osmanlı devleti büyük ölçüde bir savaşa mali olarak hazır değildi. Savaş sebebiyle ekonomik kaynaklar orduya yönlendirildiğinden mali durum içinden çıkılmaz bir hal alıyordu. Burada savaş ekonomisi kavramı karşımıza çıkmaktadır ki, bu kavramın etrafında konuyu daha iyi ele alabiliriz.

Savaş ekonomisi; tanım olarak ülkenin bütün kaynaklarının savaş araç ve gereçleri ile yiyecek maddeleri üretimine tahsis edilerek üretimin ve stokların artırılması demektir (Müderrioğlu,1990:287). Devletler savaşta acil olarak temin edilmesi gereken ihtiyaçları için çeşitli önlemler alarak savaşa hazırlanmakta ve ülkelerinin geleceğini korumayı amaçlamaktadırlar.

16. Yüzyılın ikinci yarısından 17. Yüzyılın ilk yarısına kadar hem Asya hem Avrupa'yı etkileyen genel bir krizin varlığından bahsedilmektedir. Sebepleri nüfus, göç ve demografik fiyat devrimi dolayısıyla ekonomik ve askeri temelleri olan siyasi değişimler meydana gelmiştir (Özvar,2003:9). Yaşanan bu gelişmelerin Osmanlı İmparatorluğunda bıraktığı etkiler son derece önemlidir. 17.ve 18. Yüzyıllar parasal istikrarsızlıklar ve bunalımlar dönemi olarak adlandırılıyordu (Pamuk,1999:247). Savaş organizasyonunda meydana gelen değişme savaşın finansmanını da değiştiriyordu. 17. Yüzyılda Osmanlı maliyesi bu sorun sebebiyle imparatorluğun uluslararası ilişkiler içindeki yerini kaybetmeden düzenlemeler yaparak tedbirler almış ve ülkeyi 19. Yüzyıla taşımayı başarmıştı (Özvar,2003:10-11).

Osmanlı imparatorluğunda eyaletlerdeki toprak sistemi ve vergi düzeni devletin askeri ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulmuştu. Topraklar ve topraklardan elde edilecek vergilerin düzenlediği maliye organizasyonu, askeri organizasyonun finansmanı üzerine inşa edilmişti. Özetlemek gerekirse toprak sistemi mali ve askeri organizasyon birbirini destekleyecek şekilde oluşturulmuştu (Özvar,2003:10-11).

17. Yüzyılda Osmanlı devlet maliyesini etkileyen bir diğer unsur da iki büyük savaş organizasyonudur. Bunlardan biri Girit muhasarası diğeri ise II. Viyana kuşatmasıdır. Bu savaşlar sırasında alınan mali önlemler etkilerini daha

sonraki yüzyıllara taşıyacak derecede etkili olmuştu. Girit ve Viyana seferlerini diğer seferlerden ayıran en önemli özellik harcanan önemli sayıdaki insani ve mali kaynaklardı (Özvar,2003:14). Bu iki savaş çok uzun sürmüş olmasına rağmen, Osmanlı maliyesi tarafından alınan önlemler sayesinde ülke ekonomisi çökme tehlikesi altında kalmamıştı (Özvar,2003:14). Merkezi ordunun önem kazanması, seferlerin uzun sürmesi ve dolayısıyla nakit ihtiyacının artması sebebiyle Osmanlı idaresi tarafından önlemler çok önem arz etmekteydi. Alınan önlemler savaşın olmadığı zamanlarda özellikle askeri harcamaları ve asker mevcudunu azaltmak, hazine borçlarını ertelemek, yeni vergiler ve vergi zamları idi. Ayrıca imdad-ı seferiye, bedel-i tımar gibi vergiler savaş döneminde hazinenin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla alınmıştı (Tabakoğlu,1985:257-298).

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusu 23 milyona yakındı. Bu nüfusun yaklaşık 17 milyonu bugünkü Türkiye sınırları dâhilinde 3 milyondan fazlası ise Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin'de, 2,5 milyon kadarı ise bugünkü Irak topraklarında yaşıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ekonomisi önemli ölçüde tarıma dayanıyordu. Kişi başına ve toplam gelir Orta ve Batı Avrupa ülkelerinin altında yer alıyordu (Pamuk,2007:141). 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu iç ve dış tehdit altındaydı. Osmanlı ülkesinin bütünlüğünü korumak amacıyla siyasal, toplumsal ve iktisadi reformlar yapıyordu. Ayrıca bu dönemde ülke, dünya ekonomisine açılmaya başladı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde toplam üretim yaklaşık % 12'si ihraç ediliyordu. İhracatın % 90'dan fazlası çeşitli tarımsal ürünler, gıda maddeleri ve hammaddeler, başta tütün olmak üzere, pamuk, arpa, kuru üzüm, incir, ham ipek ve ham yünden oluşuyordu (Pamuk,2007:141).

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ekonomisinin ayırt edici özellikleri az gelişmiş bir ekonomi ve idari kapasitesi sınırlı bir devlet olmasıydı. Osmanlı ekonomisi uzun dönemli bir savaşa hazırlıklı değildi. Savaşın yarattığı baskılar karşısında hem tarım hem de sanayi üretimi önemli ölçüde azaldı. Devlet savaşa yönlendirebileceği kaynakları büyük bir oranda artırabilme yeteneğinden yoksundu. Buna rağmen birçok cephede savaşmak zorunda kaldı. Osmanlılar 1918 yılının sonuna kadar savaşın içinde ve çoğu cephede ayakta kalmayı başardı. 1914 yılında bir önceki yıla bakarak ziraat artışı ortalama %13 civarındaydı. Ürünlerdeki eksilmeler yalnız zeytin ve tütünde görülmüştü bu durum devletin savaşa yeterli gıda maddesi stokuyla girildiğini gösteriyordu. 1915 yılına gelindiğinde buğday ekiminde 4 milyon dönüm, mahsulde ise %30 oranında eksilme meydana gelmiş, bu sebeple vilayet ve şehirlerde iase sorunu had safhaya ulaşmıştı (Eldem,1994:34). Ülkenin ekonomik koşullarının yeterli olmaması sebebiyle çeşitli önlemler alınıyordu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Babıali, ordu giderlerini karşılamak için enflasyonist bir politika izlemek zorunda kaldı. Savaşın emisyon yoluyla finanse edilmesi efektif talebin sürekli artışına neden oldu. Savaşla birlikte Osmanlı piyasasındaki malların önemli bir kesimi orduya ayrılmıştı. Sivil halkın tüketimine ayrılan pay ise giderek daralmıştı. Ülkenin denizden ablukaya alınması, demiryolu dış hatlarının düşman ülkelerden geçmesi, savaş nedeniyle ülkelerin ihraç edebilecekleri besin maddelerini stok etmeleri, Osmanlı dış ticaret ilişkilerini büyük ölçüde etkiledi; günlük zorunlu tüketim maddeleri kısa sürede karaborsaya düşmüştü (Toprak,2003:101).

Osmanlı imparatorluğu uzun süreli bir savaşa hazır değildi. Savaşın finansmanında iç kaynaklar yetersiz kalmıştı; bu yüzden yüksek miktarda borçlanmaya gidilmişti. Ülkenin ekonomisi insan gücü, sanayi, tarım, dış borçlar, ulaşım, milli üretim ihtiyacı karşılayacak ölçüde değildi (Coşkun,2003,72).

Osmanlı devletinin ekonomik durumunun kötüleşmesindeki önemli sebeplerden biri kapitülasyonlardı. Kapitülasyonlar, Osmanlı devleti üzerinde uzun yıllar boyunca büyük olumsuzluklar yaratmış ve sonunda Osmanlı devletinin yıkımında bir aracı olmuştu. Antlaşmalarla yabancı ülkelere tanınan iktisadi kapitülasyonlar yanında adli ve idari kapitülasyonlarla da Osmanlı, yabancı devletler tarafından sarmalanmıştı (Elmacı,2002:381).

Kırım Savaşı'ndan sonra başlayan kapitülasyonları kaldırma çabaları 1908 sonrasında İttihat Terakki'nin ekonomi politikası gereği hızlandırılmıştı. İttihat Terakki Cemiyeti, kapitülasyonların kaldırılması için ilk defa 1911'de adım atmıştı (Elmacı,2002,382). 16. Yüzyıldan itibaren hüküm sürmekte olan ticari ve adli kapitülasyonların kaldırılması için sürekli olarak çaba sarf ediliyordu. I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve kapitüler rejimden faydalanan Avrupalı büyük devletler, birbirleriyle savaşmaya başlamıştı. İttihat ve Terakki Hükümeti bu durumdan faydalanmak istedi. 9 Eylül 1914 tarihinde İstanbul'daki bütün yabancı büyükelçiliklere 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere bütün ticari ve adli kapitülasyonların kaldırıldığı bildirilmişti. Bunun üzerine kapitülasyonların kaldırılmasına en sert tepki veren ülkeler Almanya ve ABD olmuştu (Arslan,2008:261).

1.1 Savaşın Finansmanı

Bütçesinde yer alan gelirlerle Babıali'nin savaşı finanse etmesi olanaksızdı. 34 milyon altın lirayı bulan 1914-1915 mali yılı bütçesinin 14 milyonu Düyun-ı Umumiye'ye, kalan 20 milyonu devletin payına düşüyordu. Babıali'nin olağan bütçeyle savaşı finanse etmesi mümkün değildi. Osmanlı Hükümeti savaşla birlikte giderlerini olağandışı kaynaklarla gidermeyi denedi ve geleneksel yöntemlerine başvurdu. Aylıkların yarısı nakit olarak ödendi, öbür yarısı için memur alacaklı kılındı; müteahhitlerin ve diğer alacaklıların borçlarının ödenmesi ertelendi, orduya gerekli araç, gereç ve erzağa 'tekalif-i harbiye' adı altında ya da bedeli kısmen veya tümüyle ileride ödenmek üzere el kondu; yaş sınırları içerisinde bulunan mükelleflere askerlikten muaf tutulmaları için 'muafiyet-i askeriye' vergisi ödetildi. Böylece olağan bütçeye bir dizi ek kaynak sağlanması amaçlandı (Ahmad,1999:35). Büyük Millet Meclisi açılışından itibaren de çeşitli önlemler alınmıştı. 28 Haziran 1920 tarihinde alınan bir karara göre terekelerden çıkan altın ve gümüşler, Ziraat Bankalarına teslim edilecek ve orada altın ve gümüş olarak elde tutulacaktı (Müderrişoğlu,1990:260-261).

Meclis tarafından gelir artırıcı önlemlerin yanında tasarruf tedbirleri alınmaya başlandı. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bütçe yükünü hafifletmek için milletvekilleri savaşta, meclis üyeleri aylıklarından 10'ar lira keserek cephedeki askerlere hediye gönderilmesi kararlaştırılmıştı (Müderrişoğlu,1990:266).

Savaş sırasında ülkenin her türlü maddi kaynağa ihtiyacı vardı. Bu maddi kaynaklardan biri de dış yardımlardı. Mustafa Kemal tarafından Nisan 1920'de

kendi özvarlığımızdan ve prensiplerimizden vazgeçmemek şartıyla yardım kabul edilebileceği belirtiliyordu. Bu sözlerle Kurtuluş Savaşı'nda TBMM Hükümetinin tutumu anlaşılıyordu. Kurtuluş Savaşı'nda dış yardım kabul etmenin tek şartı milli benliğimizi kaybetmemektir (Aksoy,2004:112). Rusya, Fransa ve Hindistan'dan çeşitli yardımlar gelmiş, bunlar değerlendirilmiştir.

2. İSTANBUL'UN İAŞESİ

İaşe; yaşatma geçindirme, beslenme anlamına gelmektedir (Devellioğlu,2011:463). İstanbul'un iaşesi tarihin her döneminde konumu itibariyle önemli olmuştur. Şehrin iaşe sıkıntısı çekmemesi için çeşitli önlemler alınmıştır.

Bizans döneminde başkent İstanbul'un iaşesi Roma geleneği takip edilerek devlet idaresi altında yürütülmekteydi. Başkent halkının iaşesinin temini I. Constantinus'tan başlayarak tüm Bizans İmparatorları tarafından siyasi ve idari bir zorunluluk olarak görülüyordu (Necipoğlu,1994:116).

Osmanlı devletinin iktisadi hayatla ilgili kararlarında 1500 ile 1800 yılları arasında etkili olduğu görünen Osmanlı iktisadi dünya görüşünün temel unsurları arasında sayılması gereken üç temel ilke bulunmaktadır. Bunlar iaşe (provizyonizm), fiskalizm ve gelenekçiliktir (Genç,2009:47). Bu ilkeler ülkenin beslenmesiyle ilgili olan ve Osmanlı tarafından son derece büyük öneme sahip olan ilke iaşe ilkesidir. İktisadi faaliyete ve bu faaliyetten kaynaklanan mal ve hizmetlere iki açıdan bakılmaktadır. Mal ve hizmetleri pazarda satmak ve kâr elde etmek üzere satın alan veya üretim yapanların açısından iktisadi faaliyetin amacı kâr elde etmekten ibaretti (Genç,2009:71). İaşe ilkesi, iktisadi faaliyete tüketici açısından bakılmaktadır. Buna göre iktisadi faaliyetin amacı insanların ihtiyacını karşılamaktır. Çünkü mal ve hizmetlerin mümkün olduğu kadar bol, kaliteli ve ucuz olması, piyasada mal arzının mümkün olduğu kadar yüksek seviyede tutulması önemliydi (Genç,2009:49).

İstanbul'un iaşesi tarih boyunca gündemdeydi ve bu nedenle önem arz ederdi. İstanbul'un ihtiyacını karşılamak ve kıtlıkla mücadele etmesini sağlamak amacıyla sıkı önlemler alınıyordu. Osmanlı İmparatorluğu başlangıçta hâkimiyet kurduğu geniş topraklarda idari, mali ve ekonomik açıdan merkezi bir denetim altında tutulduğu siyasi bir yapı olarak örgütlenmişti. Bu yapı, İstanbul'un barındırdığı geniş askeri ve bürokratik kadroların yanında coğrafi konumunun da kendisine sağladığı konum itibariyle şehri önemli bir hale getirmişti (Güran,1988:245). Merkezi yönetimin iktisadi politikası sebebiyle İstanbul ayrı bir öneme sahipti. İstanbul'un bütün üretim bölgelerinin üretim fazlalarının akması gereken bir alan olarak görülmesi, şehri imtiyazlı bir ticaret bölgesi haline getiriyordu. Bu sayede İstanbul daima canlı bir üretim ve ticaret bölgesi haline gelmiş ve imparatorluğun kalbi görevini görmüştür (Güran,1988:245).

İstanbul'da belirli dönemlerde nüfus artışı sebebiyle şehrin iaşesinde sıkıntılar oluşuyordu. İstanbul'un 16. Yüzyılda Avrupa'nın en büyük şehri haline gelmesi şehirde iaşe sorununu gündeme getirmişti. Bu sebeple şehrin iaşesi devlet faaliyetlerinin en önemli sorunlarından biri olmuştu. Şehrin bu şekilde gelişmesi nüfusun da yoğunlaşmasına sebep oldu. Nüfus artışı su kıtlığı, yiyecek kıtlığı ve suçların artmasına sebep oluyordu. Bu yüzden taşradan gelenlerin İstanbul'a yerleşmemesi için sıkı önlemler alınmıştır. Bazı

dönemlerde ikameti beş yıldan fazla olmayanlar ve dilenciler şehirden çıkarılıyordu (İnalçık,1994:117).

İstanbul, tarihin her döneminde iâşe açısından sıkıntılar yaşıyordu. İstanbul'a iâşe maddeleri hammadde ve çeşitli mallar şeklinde geliyordu. Kentin iâşesini sağlamakta eyaletler büyük öneme sahip olduğundan merkez tarafından eyaletlerin üretimi denetlenmekteydi. İstanbul'dan talep edilen ürünlerin gönderilmesi ve İstanbul memurları tarafından İstanbul'da tespit edilen fiyatlarla malların satılması denetlenmeye yönelik bir sistem oluşturulmuştu (Mantran,1986:173-174). Osmanlı devletinde temel gıda maddelerinin temini için öncelikli bölgeler belirlenirdi. Temin edilecek bölgeler belirlendikten sonra devlet resmi yolla İstanbul'un iâşesi için ticareti kontrol ve teşvik etmekteydi. Resmi görevliler tarafından alım gerçekleştirilmekteydi. Zahire almak için çeşitli bölgelere giden gemi sahiplerine izin verildiğini gösteren bir belge verilir, bu belge teslimat sırasında kadılar tarafından kontrol edilirdi. Elinde izin belgesi olmayanlara zahire teslimi kesinlikle yapılmazdı. Devlet alınacak malın kalitesine ve fiyatına müdahale ederdi (Emecen,1989:197-2004).

2.1 İstanbul'un İâşe Temininde Yaşanan Sıkıntılar

İstanbul'un iâşe meselesi her zaman merkezi bürokrasinin öncelikli gündemlerinden olmuştur. Özellikle savaş dönemlerinde iâşe teminiyle ilgili büyük sorunlar yaşanıyordu. Birinci Dünya Savaşı ve Mondros Mütarekesi, gıda maddeleri sorununu daha da büyütülmüştü. İstanbul'un iâşe temini ile ilgili sorunların sebepleri Mondros Mütarekesinin etkileri, işgaller, ulaşımda yaşanan sıkıntılar, vagon ticareti ve kaçakçılık başlıkları altında özetlenebilir.

Mütarekenin 15. maddesine göre, tüm demiryollarının denetimi de İtilaf devletlerine verilmişti. Zahire ve gıda maddelerinin taşınmasında birinci derece önemli olan demiryollarının denetimi altında bulundurulması İstanbul'un iâşesini önemli ölçüde etkiledi (Aydın,2010:38).

Osmanlı devleti ulaşım konusunda da sıkıntılar yaşıyordu. Özellikle İstanbul, İzmir, Selanik gibi şehirlerin ekonomik bağlantıları ve ülkenin diğer bölgeleriyle ekonomik bağlantıları son derece kısıtlıydı. Bu nedenle İstanbul'un hububat tüketimi büyük ölçüde Avrupa ve Amerika kaynaklı unlardan sağlanıyordu. Ayrıca savaş yıllarında Anadolu'dan İstanbul'a hububat sevki, savaş yıllarının en kârlı faaliyetlerinden biri oldu. Savaş sevkiyatı sebebiyle demiryollarının tıkanmasından dolayı buğday nakli için vagon tahsis edebilen tüccar, İstanbul'a getirdiği gıda maddelerini spekülâtif kârlarla pazarlama imkanı buldu (Boratav,2007:28-29).

Mondros mütarekesinin 21. Maddesine göre, Müttefiklerin çıkarlarını korumak için Türk Donatım İâşe Bakanlığına bir müttefik temsilcisinin atanması ve bu temsilciye bu amacın gerektirdiği tüm bilgilerin verilmesi gerekiyordu (Soysal,1983:14). Bu maddeye göre ülkenin iâşe işlerinin denetimi, itilaf devletlerinin eline geçmiş bulunuyordu. Mütareke maddelerinin iâşe işlerini olumsuz şekilde etkilediği açıktır. Uzun süren savaş ve denetimin İtilaf devletleri elinde olması, İstanbul'un iâşe teminini daha da zorlaştırmıştı.

İâşe işlerini olumsuz şekilde etkileyen bir diğer faktör de işgallerdir. Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine göre İtilaf devletleri, kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durumun ortaya çıkması halinde

herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkına sahip bulunuyordu (Soysal,1983:12). İşgal bölgelerinde ihracat yapabilmek için işgal kumandanlıkları tarafından vesikaya bağlandı. Bu ihraç vesikaları genelde Hristiyan kişilere veriliyordu. Müslüman üretici ve tüccarlar kendi buldukları bölgeden dışarıya mal satamadıkları için mallarını çok ucuz fiyatlara ihraç vesikası olan bu şahıslara satmak zorunda kalıyorlardı. Bu durum Müslüman halkın zarara uğramasına sebep oluyordu (Aydın, 2010 :39).

Mütareke yıllarında ülke kısa süre içerisinde üç gümrük bölgesine ayrıldı. Bir bölgeden başka bir bölgeye mal sevkiyatı vergiye tabi tutuldu. Bu durum İstanbul'un işasını olumsuz yönde etkiledi. Kendi ihtiyaçlarını karşılayamayan İstanbul'un işgal sonrası ihracatı, neredeyse durma noktasına gelmişti. Bu durumla işaş sıkıntısı buhrana dönüşmüştü (Eldem,1994:137-138).

İşaş teminindeki bir diğer sorun Kuva-yı Milliye hareketleridir. Anadolu'da başlayan Kuva-yı Milliye hareketine mensup heyetler işaşelerini sağlamak amacıyla kendi buldukları mıntikalardaki aşar ve işaş ambarlarındaki zahireye el koyuyorlardı. Bu durum İstanbul'u gıda sıkıntısı içine sokmuştu (Aydın,2010:42). El konulan zahirelerin bir kısmı Düyun-u Umumiye'ye ait zahireler olduğundan İstanbul Hükümeti, Düyun-u Umumiyeye ait zahirelerin hiçbir şekilde başka taraflara verilmesinin mümkün olmayacağını Kuva-yı Milliye reisliklerine bildirmişse de olumlu bir cevap alınamamıştı (Aydın,2010:43).

İşaş teminindeki diğer bir sorun, ulaşımında yaşanan sıkıntılar ve vagon ticaretiydi. Osmanlı Devleti'nin ulaşım alanındaki yetersizliği iktisadi alandaki bütünleşmesini zayıflatıyordu. Anadolu, tarihin her döneminde milletlerarası ve kıtalararası ulaşım karayolu, denizyolu ve demiryolu ulaşımı için iyi bir konumdaydı. Ulaşımın bu özellikleri Milli Mücadele yıllarında da önemini korumuştü. Fakat çağdaş anlamda bahsedilecek karayolu ve demiryolu taşıtları yok denecek kadar azdı. Karayollarında durum pek iyi değildi. Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında Anadolu'da beş ana karayolu vardı (Sakallı,1997:21-22). En etkin ticaret yolu demiryoluydu. Ancak demiryolu ulaşımında da sıkıntılar yaşanıyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nın Batı'dan İstanbul'a ulaşan ticaret yollarını tıkaması ve İstanbul'un büyük bir gıda sıkıntısı içerisine girmesine rağmen, bu durum, Osmanlı ekonomisinin modern anlamda bir ulusal ekonomiye dönüşmesine önemli etkilerde bulundu ve mevcut ulaşım şebekesi imkanları sonuna kadar kullanıldı. Bunun etkisiyle Anadolu çiftçisi metropol tüketiciler için üretmeye başladı. Savaş koşullarının, ulaşımı bu derece olumsuz etkilemesi, Anadolu'dan İstanbul'a hububat sevki savaşı yıllarının en kârlı faaliyeti haline getirdi. Böyle büyük bir hububat alanı olan Orta Anadolu'dan İstanbul'a hububat nakletmek Newyork'tan buğday ithal etmekten daha pahalıydı (Boratav,2007:28).

Mütareke döneminde Anadolu'dan İstanbul'a zahire sevk edilememesinin sebepleri şu şekilde özetlenebilir. Anadolu demiryollarının Milli Mücadele yıllarında daha çok askeri amaçlarla kullanılması nedeniyle Anadolu'dan İstanbul'a gıda sevki ve emtia sevki çok az yapılabilmıştir (BOA,DH.İUM 57/89, 27 R 1338). Anadolu'dan zahire getirilmesi için vagonların yetersiz olması bir diğer nedendir. Buna göre savaş sırasında ve sonrasında vagon sıkıntısı çekildiği görülmektedir. Sivas'ta, evvelce kolordunun ihtiyacı olan erzak ve levazımat belirlenen mevkilerde hazırlanmış olmasına rağmen mevcut

vasıtalardan azami bir şekilde yararlanıldığı halde halk tarafından nakliyatta sıkıntı yaşandığı bildiriliyordu (DH.İUM KLU 4/35,9 Kasım 1914 -20 Z 1332). Rumeli'ye yapılmakta olan zahire kaçakçılığının önlenememesi diğer bir nedendi (Temel,1998:40). Bu dönemde zahire nakliyatında sıkıntılar yaşanıyor. Zahire nakliyatının önemine binaen Anadolu demiryollarında askeri trenlere vagon eklenerek zahire nakledilebileceği İzmir'den Dahiliye Nezareti'ne bildirilmişti (DH. ŞFR 44/18 5 Eylül1914-14 L 1332). Bu dönemde zahire bulunsa da vagon yetersizliği yüzünden nakledilemiyordu (DH.İUM 24/40- 25 Kasım 1916-29 M 1335).

Denizyolu ulaşımında da problemler yaşanmaktaydı. Çünkü harpten önce ticaret filosu 114 bin tonilato olan buharlı gemi ile 202 bin tonilato yelkenliden oluşuyordu. Mütarekede bu miktarlar buharlı gemiler için 83 bin ve yelkenliler için 150 bin tona düşmüştü (Eldem,1994:161). İstanbul'da sıkıntının günden güne artması sebebiyle artık deniz ulaşımı da önemli hale gelmişti. İstanbul'un ihtiyacını karşılamak amacıyla tüm imkânlar seferber edilmiştir.

Ayrıca bu dönemde askeriyeğe ait erzaka bazı mutasarrıflıklar tarafından el konuluyordu. Harbiye Nezaretinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen resmi bir yazıda Beşinci Orduya ait vagon tohumluk buğdayın Isparta Mutasarrıflığı tarafından el konulduğu bildirilmiştir (DH.İUM E 30/11 17 Mart 1917 -23 C 1335).

İaşenin hızlı bir şekilde sevki için iâşe ve aşar malı hariç olan ticaret eşyasının trenlerle sevki yasaklanmıştı. Vagon yokluğu sebebiyle birçok gıda maddesi sevk edilemediğinden bozuluyordu. İzmit'te, iâşeye ait 2 vagon patatesin İzmir'de gelerek vagon yokluğundan sevk olamadığından ve uzun müddet kalırsa çürüyeceği bilgisi, İâşe Nezaretine aktarılmıştı (BOA, DH.İUM 20-6/2-15).

Ulaşımında sıkıntı yaşanmasının bir sebebi de kömür yokluğuydu. İstanbul'da su, elektrik, tramvay ve arabalı vapur hizmetleri için günde ortalama 1200 ton kömür gerekiyordu. Kömür yüzünden trenler ve diğer nakliye vasıtaları düzgün bir şekilde çalışmıyor ve zahire nakledilemiyordu.

Mütarekeden önce Almanya'dan İstanbul'a günde ortalama olarak 300 ton kok kömürü geliyordu ve bunun önemli bir bölümü mühimmat yapımı ve savaş gemilerinde kullanılıyordu ve Karadeniz kıyılarından gelen kömürle de destekleniyordu (Duru,2001:16). Kömür yokluğu sebebiyle zahire de nakledilemiyordu (BOA.DH.İUM 20-5/2-59).

Savaş sırasında olağandışı koşullar sebebiyle Şirket-i Hayriye önemli sıkıntılar yaşamıştı. Kömür tedariki güçleştikçe şirketin durumu da kötüleşiyordu ve gelir gider dengesi bozulmaya başlamıştı. Yolcu sayıları azalmaya başlamış, karlılık oranları azalmıştı. Ülkenin durumu kötüye giderken Boğaziçi seferlerine de zam yapılamıyordu (Ocakaçan, 2009:57). Yapılan zam neticesinde yolcu kaybına uğranılacağı iyi biliniyordu. Kömür fiyatlarının yüksekliği sebebiyle Şirket-i Hayriye'nin gelir gider dengesi bozulduğundan Şirket-i Hayriye, bu bütçe açığını kapatmak amacıyla biletlere zam yapmıştı (BE0 4556/341686 20 Şubat 1919-1337.Ca.19).

Bu dönem yaşanan en önemli sıkıntılardan biri de kaçakçılıktı. Savaşın uzun sürmesi sebebiyle Osmanlı devletinin üretimi olumsuz bir biçimde etkilenmişti. Üretim ihtiyaçlarını bile karşılayacak durumda olmaması sebebiyle gıda maddelerinin ihracının yasaklanması yoluna gidildi. Kıt olan malları yüksek karlarla satarak haksız kazanç elde etmek isteyenler kaçakçılık yapıyor, böylece

ülkenin kötü olan ekonomik durumu daha kötü bir duruma düşüyordu (DH. EUM 96/19 24 Nisan 1910 -13 R. 1328). Yine başka bir kaçakçılık olayı da kaçakçılık faaliyetlerinin gemilere Osmanlı bandırası değil de Rus bandırası takılarak yapılmasıydı (DH.MUİ 44-2/17,19 Nisan 1910 -1328.R 08),Kaçakçılık, yurt dışına zahire temini yoluyla da yapılıyordu.

Romanya ve Rusya'ya Edirne yoluyla zahire ve erzak gönderiliyordu (BEO 4348/326041-7 Nisan1915 -1333.Ca.22). Hükümet, kaçakçılığı önlemek amacıyla ihraç edilecek kaçak zahire ve eşyadan ihbar edenlere ikramiye veriyordu (DH.İ.UM 81/34- 27 Kasım 1915-1336.M.19) , Anadolu'dan günlük ihtiyaçtan fazla miktarda zahire gelmesine rağmen zahire piyasası yükselmekteydi. Bu durumun nedeni olarak yabancı memleketlere zahire kaçırılması gösterilebilirdi (Vakit, 20 Ocak 1920).

İaşe sıkıntısını çözmek amacıyla Osmanlı Hükümeti çeşitli önlemler almaya çalışmış, ancak sıkıntı hafifleyeceği yerde artmış ve İstanbul'un iaşesi daha problemlili hale gelmişti. Hükümet kaçakçılığı önlemek, bir nebze olsun halkı yaşanan gıda sıkıntısından kurtarabilmek için önlemler araştırmaya devam etti. Kaçakçılığı önlemek amacıyla alınan en önemli önlemlerden biri depozito akçesiydi.

Depozito akçesi, zahirenin yabancı memleketlere kaçırılmaması için erzakın kıymetine eşit veya daha fazla miktarda teminat olarak alınırdı (DH.İUM 20-7/2-11, 19 Ekim 1919 -1338.M.24). Nakdi teminat alınması kaçakçılığı önlemek amacıyla alınmışsa da uygulamada İstanbul'a zahire sevkiyatında aksamalara ve suistimallere sebep olmaktaydı (DH.İUM 19-11/1-80). Zahire stokları İstanbul'da birkaç gün yetecek kadar kalmaya başlamıştı. İstanbul'u bu durumdan kurtarabilmek amacıyla mahallerinde çürümeye yüz tutan zahirenin, Ankara'dan İstanbul'a sevk olunacak zahireden teminat akçesi alınmamasına karar verilmiş, böylece bir tür önlem alınmıştı (DH. İUM 20-8/2-20).

2.2 İaşe Sıkıntısını Çözmek İçin Alınan Önlemler

Yaşanan iaşe buhranına çözüm olması amacıyla bazı gıda maddelerinin yasaklanması yoluna gidilmişti. Uzun süren savaş üretimi olumsuz şekilde etkilemiş ve talep üretimi karşılayamaz hale gelmişti. Bazı gıda mallarının ihracının yasaklanmasının başlıca sebebi öncelikle ordunun ihtiyaçlarını karşılamak, sonra ülkenin tüm vilayetlerini açlık ve kıtlıktan kurtarmak idi. Ancak İstanbul'un iaşesi diğer vilayetlere oranla daha önemli bir yer teşkil ediyordu. Vilayetlerde önceliğin askeriyenin ihtiyacının karşılanması ve sonra kalan miktarın ihraç edilmesi yönünde bir uygulama mevcuttu. İzmir'den de hububat ihracı için izin istenilmiş ve askeriyenin ihtiyacı karşılandıktan sonra kalan miktarın satılmasına izin verilmiştir (BEO 4189/314147-2Temmuz 1913 -1331B.27).

Savaşa girilmesiyle birlikte önlemler daha da artırılmıştır. Dahiliye Nezaretinden Sadarete 26 Eylül 1914'te bildirildiği üzere, harp ilanı sebebiyle Osmanlı Devleti'nden bazı gıda maddelerinin ülke dışına çıkarılması yasaklanmıştır. Listeyle belirtilen maddeler şunlardır: Un, buğday, pirinç, yağ, soğan, yumurta, zeytin tanesi ve yağı, tuz, bulgur, mısır, mercimek, patates, fasulye, nohut, bakla, incir, üzüm, hurma, bal, pekmezdi. Bunların yanında diğer ihtiyaçlar da şöyleydi: Arpa, saman, yulaf, kepek ve ot, mahrukut(yakacak), tıbbi

eczalar, mevad-ı hayvanat, ispenciyariye, tütün, sabun, pamuk, yün ve deri ve mevad-ı debbaiye ve her çeşit kürk, aval, harar ve emsali, her çeşit maden ve madenden yapılmış eşya, petrol, benzin, kafuri, makine yağı, güherçile(BEO, 4313/323515, 6 Ekim 1914 -1332.Za.16). Bu maddelerin dışında kalan ve ülkede bol miktarda yetişen ikinci çeşit gıda maddelerinin ihracı yasak kapsamına girmiyordu (BEO 4313/323515- 6 Ekim 1914 (1332.Za.16), (BEO 4324/324226- 29 Kasım 1914-1333.M.11). Gıda maddeleri ve diğer maddelerin yasaklanmasındaki amaç ülkenin gıda sıkıntısını çektiği alanlarda bir ferahlama alanı oluşmaktır. Zira bol olan ürünlerde ihracat yasaklanması gibi bir uygulamaya gidilmemiştir.

Bazı gıda maddelerinin ihracının yasaklanmasıyla birlikte memlekette geçimini bu maddelerin ekimiyle temin edenler bir gelir kaybına uğramışlardır. Ayrıca devlet ise yeterli ihracat yapamaması sebebiyle en önemli gelir kaynaklarının kaybına uğramıştır (BEO 4326/324434-16 Aralık 1914-1333.M.28).

Hükümetin savaş yıllarında gıda sıkıntısına karşı almış olduğu önlemlere karşı kıtlık daha artmıştır. 1918 yılı sonuna gelindiğinde gıda tüketimi savaş öncesine oranla %40 azalmıştır. Bu durum şehirlerdeki yoksul ve orta halli olan halkı daha fazla mağdur etmiş olmakla birlikte, zenginle yoksul arasındaki gıda dengesindeki farklılık uçurum haline gelmiştir (Temel,1998:40).

Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'un iâşesini sağlamak amacıyla hükümet tarafından Anadolu'dan zahire getirilmesi ve yurt dışından zahire temin edilmesi gibi önlemler alınmıştı. İstanbul ve ordunun iâşesini sağlamak hükümet için hayati öneme sahip konulardandı. Savaşın sürüyor olması nedeniyle gıda açısından ordu birinci derecede öneme sahipti. İstanbul'un iâşesi ise Osmanlı İmparatorluğu için payitahtın da burası olmasından dolayı her zaman önemi büyük olmuştur. İstanbul'un ve ordunun ihtiyacını karşılamak için Anadolu'dan büyük ölçüde zahire getirilmeye çalışılmıştır.

İstanbul'un ve ordunun ihtiyacını karşılamak amacıyla Ankara, hububat açısından zengin bir bölge olduğundan büyük ölçüde zahire sağlanmaya çalışılmıştır (DH.İ.UM E-12/36).

Anadolu'dan İstanbul için zahire temin edilmesi yoluna gidildiğinden elinde erzak bulunanlar zahirelerini vermemek için çeşitli yollara başvuruyorlardı. Ayrıca bölgede zahire saklayanlar da bulunuyordu. Saklanan zahirelerin hanelerinden çıkarılması tedbirlerinden biri de her ferdin hanesindeki zahirenin çeşidini ve miktarını memurlara saklamayıp gösterip kayıt ettirme mecburiyeti ve aykırı hareket edenlere zahire sakladıkları anlaşılmalara ve ihbar neticesinde gösterdiğinden fazla zahiresi bulunanların şiddetle cezalandırılması halinde erzak sıkıntısı çekilmeyeceği belirtilmiştir (DH.İ.UM E-12/36).

İstanbul'a Anadolu'dan ve tüccar tarafından gönderilmekte olan zahire son zamanlardan azalmaya başlamıştı. Zahire ve un fiyatlarının günden güne süratle artması ekmek narhının artışını mecbur kılmıştı. İstanbul halkı da çok sıkıntıda olduğundan iâşeye ve tüccara ait zahirenin istasyonlarda bekletilmeden gönderilerek iâşenin ucuzlatılması istenmiştir. Aynı zamanda İâşe Encümeni Reisi tarafından İstanbul'un ihtiyacı için Edirne, Bursa, Kastamonu, Ankara, vilayetleri ile Çatalca, İzmit, Bolu, Kütahya, Karesi, Afyonkarahisar, Eskişehir, Niğde mutasarrıflarına zahire temini için bu durumun bildirilmesi istenmiştir (DH.İ.UM 20-5/2-27).

İstanbul'daki zahire sıkıntısı giderilmeye çalışılırken bazı durumlarda da Anadolu halkının zahire sıkıntısı yaşadığına şahit oluyoruz. Çanakkale'den , zahirenin İstanbul rayicinde yüksek olmasında dolayı tüccarların durmaksızın zahire sevk etmekte olduğu ve zirai tohumluk olan zahirenin dahi ellerinden çıkarmakta oldukları bildirilmiştir (DH. İUM, 20-5/2-44-31 Aralık 1918-1337.RA.27).

Osmanlı devleti iâşe sıkıntısını çözmek amacıyla İstanbul ihtiyacını karşılayamadığı durumlarda Anadolu'dan zahire temin edilmiş bunun yanında İstanbul'a yakın olan yerlerde zahire sıkıntısı çekilen durumlarda İstanbul'dan zahire tedarikine ihtiyaç duymuşlardır. Zahire tedariki o kadar önemli bir hale gelmiştir ki gazetelerde Anadolu'dan İstanbul'a gelen zahire ve gerekli diğer zaruri ihtiyaç maddelerinin ne kadar gönderildiği belirtilmiştir (Vakit, 20 Nisan 1920).

Ülkenin içinde bulunduğu iâşe sıkıntısını gidermek amacıyla çözümler aranırken Anadolu'dan zahire getirilmesi de yeterli olmayınca ithalat yoluyla zahire temini yoluna gidilmiştir. Ancak savaş dönemi olması sebebiyle ithalat yapılacak ülkeler de öncelikle kendi ihtiyaçlarına karşılama yoluna gittiğinden iâşe sıkıntısını çözmek daha güç bir hal almaya başlamıştır. Rusya hükümetinin şeker ve gazyağı ihracını men etmiştir (DH.ŞFR, 437/8 -19 Şubat 1912 - 1330.Ra.01). Bu durum şeker ve gazyağı sıkıntısını daha önemli boyutlara taşımıştır.

İâşe buhranını çözmek amacıyla ülkeden ihraç edilen mallar karşılığında bazı erzak gönderilmesi şart koşulmuştur. Hariciye Nezaretinden Sadarete bildirdiği üzere, Romanya'da mukim Rabinoviç adlı tüccarın İstanbul'dan pamuk tedarik ve ihraç ederek karşılığında un, kuru fasulye gibi erzak gönderme teklifinde bulunmuştur (BEO 4348/326072-10 Nisan 1915 1333.Ca.25).

Aynı şekilde yine Romanya'dan çeşitli erzakların getiriliyordu. İstanbul tüccarlarından İbrahim Beyzade Lütfü'nün Romanya'ya 3000 liralık nohut gönderilmesine müsaade olunduğu takdirde nohuda mukabil oradan 6000 liralık gaz ve dakik getirmeye hazır olduğuna dair bildirilmiştir. İhraç edilen ürün karşılığı iki kat ürünün mübadele edildiği birçok uygulamada görülmüştür (BEO 4328/324583,28 Aralık 1914 -1333.S.10).

2.3. İstanbul'da Hububat Meselesi

Osmanlı İmparatorluğunda hububat her zaman önemli bir konu olmuştur. Bunun temel sebebi ülkenin iâşe politikasının insan unsuru üzerine kurulmuş olmasından kaynaklanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu ikbalinin en yüksek olduğu dönemlerde bile padişahlar, vezirler ordunun iâşesinde sıkıntılar yaşanmış kıtlıklar dolayısıyla açlıkla mücadele etmiştir. İstanbul'un günlük ekmek ihtiyacının temininde bile sıkıntılar yaşanmıştır. Devlet istikrarsız olan hububat meselesini çeşitli önlemlerle düzenlemeye çalışıyordu (Güçer,1964:3-7). Yağmurun bol olduğu yıllarda bereketli mahsuller alınırken kurak yıllarda mahsul azalıyordu. Osmanlı İmparatorluğunda 1578 yılından 1637 senesine kadar 59 yıl zarfında birçok kıtlık olayı görülmüştü. Kıtlıkların sebepleri çekirge, fare istilası, afetler, yağmursuzluk, ekilebilir alan yetersizliği, zirai hastalıklar, muhtekirler, kaçak

zahire alım-satımı (Kılıç,2002:725-726) ve bilinmeyen sebeplerle gerçekleşmişti. (Güçer,1964:10)

Alınan bütün önlemlere rağmen kaçakçılık, kıtlık olayları meydana geliyor ve iâşe sıkıntısı yaşanıyordu. Yaşana bu sıkıntıları hafifletmek amacıyla 1795 senesinde İstanbul'da kentin iâşesiyle ilgilenecek bir Zahire Hazinesi kurulmuştur. Bu kurumun amacı İstanbul'un iâşe sorununa bir çözüm bulmak amacıyla kurulmuştu. Bu hazine kurulana kadar İstanbul'da bir türlü çözülemeyen ekmek sorunu vardı. Şehre yeterli miktarda tahıl gelmiyordu. Gelen tahıl ise ekmek yapımı için halka yetmenin dışında kalitesi kötüydü. Tüketici korumaya yönelik narh uygulamaları üretici ve tüketiciyi darıltıyor, serbest fiyatlar ise halk tarafından hoşnutsuzlukla karşılanıyordu (Cezar,1978:11-14).

Birinci dünya savaşında hububat üretimi artırmaya yönelik çalışmalar yapılıyordu. Osmanlı İmparatorluğu için ziraat her zaman önemli olmuştu ancak savaş sebebiyle bu dönem daha da artmış ve halkın sıkıntı çekmemesi için daha çok önlem alınmaya çalışılmıştı. 12 Mayıs 1914 tarihli Askeri Mükellefiyet Kanunu ve buna ek olarak çıkarılan çeşitli kanunlar sebebiyle silah altına alınanların sayısı her sene bir miktar artarak 1918 yılında. 2.850.000 kişiye ulaşmıştır. Ziraatin geçirdiği bu sıkıntının en önemli sebeplerinden biri askere gidenlerin sayısının çok fazla olmasıydı (Pamuk,2007:151). 1914 yılında bir evvelki yıla nazaran bol bol mahsul elde edilmişti. Ziraatçilerin, çiftçilerin asker alınmasının üretim üzerindeki olumsuz etkisini azaltmak amacıyla 18 Eylül 1916 yılında Zirai Mükellefiyet Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanuna göre çiftçi olup askeri hizmet dışında kalan erkek ve kadınlar ziraatte çalışmakla mükellef tutulmuşlar, çiftçi olamayıp askeri hizmet dışında kalanları da mükellefiyete tabi tutmaya hükümet yetkili kılınmıştır (Pamuk,2007:151).

2.4. İstanbul'da Temel Gıda Maddelerinin Temini

Temel ihtiyaç maddelerinin başında gelen ekmek birinci Dünya Savaşı ve sonrasında temininde en fazla sıkıntı yaşanan ürünlerden biri olmuştur. Halkın temel gıda maddesi olması sebebiyle hükümet tarafından daha fazla önem verilmiş ve halkın en azından ekmek temini konusunda sıkıntı da kalmaması sağlanmaya çalışılmıştır. Ekmeğin sağlıklı şekilde üretilmesi, dağıtımı, fiyatı konusunda sık sık müdahalelerde bulunulmuştur.

İâşe sorununu çözmek amacıyla belirli dönemlerde ekmek fiyatlarının serbest bırakıldığını görüyoruz. Şehremanetinden Dahiliye Nezaretine bildirildiği üzere, Francala ekmeğinin imal masrafın olan 340 kuruşun artması sebebiyle ve ekmek hamurlarından Francalayı takliden yapılan uzun ekmeklerin yapılmaya başlanmıştı. Bu sebeple francala ekmek imalinin men edildi. Francala imalinin francala fırınlarına özgüydü. Francala ekmek çıkarıcılar tarafından francala ekmek fiyatının serbest bırakılması ve serbest satılması hakkında müracaat edilmesi üzerine, Şehremaneti Encümen-i Emaretince müracaat görüşülerek ekmek hamurların uzun şeklienden francalanın imali yasaklanmıştı (DH. UMVM 164/9- 22 Ocak 1921(1339.Ca.13).

Savaş sebebiyle asker sevki artmasından dolayıyla dersaadet ve bilad-ı selase de ekmek sarfiyatı günden güne artıyordu bu sebeple simitçi fırınlarında börek ve simit imali bırakılarak ekmek imal ettirilmesi için Sadareten Dahiliye Nezaretine bildirilmişti. Ekmekçilik Nizamnamesinin 23. Maddesine göre

simitçi fırınlarında imal edilen ekmeklerin ekmek narhından 10 para noksanına satılması gerekiyordu ancak İstanbul'un ekmek sıkıntısını hafifletmek amacıyla 10 para olan farkın 5 paraya indirildi ve böylece çuvalı 85 kuruşluk undan çıkaracakları ekmeğin 45 paraya sattırılarak ihtiyaç giderildi (BEO 4101/307532, 20 Ekim 1912(1330.Za.09),).

Özellikle savaş yıllarında Anadolu'dan İstanbul'a gelen zahire getirmek için lazım olan kömürün tedarikinde sıkıntılar yaşanıyor bu sıkıntıları çözmek için alınan tedbirler ancak 5-10 gün sonra sonuç veriyordu. Bu süre zarfında nüfus başına vesikayla belirli miktarda noksan oluyordu. Bu noksanı tamamlamak için ahaliye işe ambarlarından yine ekmek fiyatıyla patates dağıtılıyordu (İkdam , 28 Ekim 1918).

İşe Müdüriyeti Umumiyesi, ekmeklerin bozuk şekillerde ve sağlığa aykırı şekilde çıkarılmasından dolayı numune ekmek usulünü yürürlüğü koydu. Bu numuneye uygun olarak ekmek çıkarmayan fırıncılar hakkında gereken muamelenin temini için mahallelerindeki polis veya belediye işe memurlarına başvurabileceklerdi (Alemdar, 9 Mart 1919).

Zahire temininde yaşanan bir diğer sıkıntıda zahire getirilecek yollarda sıkıntı yaşanmasıydı. İşe Encümeni reisinden Dahiliye Nezaretine 18 Aralık 1919 tarihinde bildirildiği üzere, Anadolu şimendifer hattında meydana gelen arıza sebebiyle Haydarpaşa'ya zahirenin gelmemiş ve Tuzla ile Pendik arasındaki köprü'nün sel suları ile yıkılmıştı. Bu sıkıntılar üzerine durumu fırsat bilen Beyoğlu ve Galata' daki özellikle gayr-i müslim fırıncılar fırınlarını kapatarak ekmek çıkarmamışlardı. Bu durum halk için önemli bir sıkıntıya sebep olmuş ve ekmek buhranına sebep olmuştu. Bu şekilde haksız yere kazanç elde etmeye çalışan fırıncıların fırınları kapatılarak Divan-ı Harbe sevk ediliyorlardı (DH.İ.UM 58/19,26 Ocak 1920 -1338.Ca.05).

Bu dönemde ekmekçi amelesinin askerlik hizmetlerini yapmak için Anadolu'ya gitmekte olmaları da ekmek buhranına sebep olan faktörlerden biri olarak gösteriliyordu (DH. KMS 60-1/67 , 15 Mart 1921 -1339.B.05).

Temel ihtiyaç maddelerinden biri de şekerdi. Savaş sebebiyle diğer gıda maddelerinde yaşanan sıkıntı haliyle şekerde de yaşanıyor. Memlekette harp öncesinde henüz şeker fabrikası olmaması sebebiyle şekerin tamamı hariçten özellikle Avusturya-Macaristan'dan gelmekte idi. İthalat miktarı 200.000 ton civarındaydı. İptidai maddesi hariçten tedarik edilmesine rağmen memlekette şekerlik çok inkişaf etmişti özellikle tahin, helva, lokum ve elvan şeker imalatı bütün ülkeye yayılmış bulunuyordu (Eldem,1964:10).

Şekerin temel gıda maddelerinden biri olması sebebiyle gazetelerde gelen miktarlar halka gün gün duyuruluyordu. 21 Ekim 1918 tarihinde İstanbul'a 800 ton şeker gelmişti. Yüklü miktarda şeker gelmesi sebebiyle 15 günden beri düşmekte olan şeker fiyatı daha çok düşeceği bekleniyordu (İkdam, 21Ekim 1918).

Temel gıda maddelerinden biri olan şekerle ilgili bir diğer önemli problem de şekerden gümrük resmi alınmaması yüzünden devlet hazinesinin zarara uğramış olmasıydı. Yapılan tahkikata göre harbin başından itibaren deniz yoluyla İstanbul'a gelen şekerlerden gümrük resmi adına hiçbir şey alınmadığı belgelerle ortaya çıkmıştı (İkdam, 29 Ekim 1918).

İşe Nezareti tarafından, halkın şeker ihtiyacını gidermek amacıyla şeker dağıtımında bulunuyordu. Bu şekerlerin dağıtımı için işe müfettişleri

mıntıklarındaki mutemed numaralı bakkallara her nūfusa birer kilo olmak üzere şeker dağıtılıyordu (İkdam, 2 Kasım 1918).

Savaş sebebiyle ihracı yasaklanan maddelerden biri de şekerdi. Şekerin İstanbul'dan ihracının yasaklanması İstanbul'un iaşesini korumak amacıyla yapılmış olmasına rağmen bu durum çevre vilayetlerin şeker ihtiyacını sıkıntıya sokuyordu. Şeker tacirlerinin karaborsaya başvurmaması için tedbir alınması ve encümenin kontrolüne ve bilgisine göre vilayetlere ihtiyacına göre şeker gönderilmesi İaşe Encümeninden Dahiliye Nezaretine ilgili karar bildirilmişti (9 Ağustos 1919(1337.ZA12), DH.İUM 20-06/2-62). Şeker yokluğunun en önemli sebeplerinden biri de şeker fiyatının yüksekliğiydi. Şeker ithalat yoluyla sağlandığından dış ülkelerin parasında meydana gelen bir değişiklik şekere hemen etki ediyordu (Tanin, 1 Mayıs 1923).

Temel gıda maddelerinin en önemlilerinden birisi de et idi. İmparatorlukta et istihlakı hiçbir zaman mühim miktarlara balığ olmamışsa da İstanbul şehri bundan istisna tutmak gerekirdi. Harpten evvel, Bulgaristan'ın canlı hayvan ihracatının % 90'ından fazlası İstanbul'a müteveccihiti. Harbin sonlarına gelindiğinde ise ihracat tamamen durmuş diğer bölgelerden yapılan canlı hayvan sevkiyatı yarı yarıya düşmüştü. İstanbul'da et tüketimi savaş öncesi miktarının üçte birine kadar düşmüş ve fiyatlar 20 kat artmış bulunuyordu (Eldem,1964:8-9).

Halkın temel gıda maddelerinden biri olan eti temin etmek bu derece zor iken birde etin kasaplardan sıhhatli bir şekilde satılmıyordu. Bütün kasap dükkânlarının önü tıpkı ekmek satılan fırınlar gibi camekansızdı. Etler, dükkânların dış kısmına doğru asıldığından gelip geçenlerin üstüne sürülüyor ve böylece toz toprağa bulaşmış oluyordu (Topuzlu,1951:107-108).

Et fiyatlarındaki yüksekliğin tetkiki ve araştırılması ve koyun sayısının artırılması hakkında gerekli tedbirlerin alınması için bir komisyon oluşturulmuştu. . Bu komisyonun yaptığı tahkikatlar sonucunda harp dolayısıyla balkan ülkelerinden gelen ihracatın kısmi yasaklanması sebebiyle hayvan sayısı azalmış, vergiler artmış memleketimizde koyun yetiştirme zorunluluğu olduğu ortaya çıkarılmıştı. Durumun önemine binaen Dahiliye Nezareti bir genelge yayınladı. Bu genelgeye göre harp durumu sebebiyle koyun nesli azalmakta olduğundan bunun telafisi için dişleri dökülmemiş ve damızlığa elverişli diş koyunların 3 sene süreyle kesilmemeleri bildirildi (DH.İD 215/9-22 Kasım 1914-1333.M.04). Et fiyatının yükselmesi üzerine 21 Ocak 1920 tarihinde iāşe encümeni et üzerine narh konulması uygun bulmuştur (Vakit, 21 Ocak 1920).

SONUÇ

İstanbul'un iāşe meselesi her dönemde önemle üzerinde durulan konulardan biri olmuştu. Bizans döneminden Osmanlı İmparatorluğuna kadar İstanbul'un iāşesinin temini için çeşitli önlemler alınmıştır. Şehir üretimini sağlamaya muktedir olmadığından yaşanan küçük sıkıntılar bile şehrin iāşesini olumsuz şekilde etkilemiştir.

Hava şartları, mevsimler değişiklikler İstanbul'un iāşesini tarih boyunca olumsuz şekilde etkilemiş ve kıtlıkla mücadele etmek zorunda kalınmıştı. Osmanlı Devletinin iāşecilik ilkesi halkın refahını düşünen talep yönlü bir

ekonomi olduğundan İstanbul'un iâşe temini alınan sıkı önlemler sayesinde sorunlar yaşansa da büyük bunalımlara dönüşmeden müdahale edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devletinin ekonomik anlamda sıkıntılarını gideremeden girdiği bir savaştı. Savaşın etkisiyle mali durum daha sıkıntılı bir hal almaya başlamıştı. Savaşın başlamasıyla birlikte ortaya çıkan en önemli problem halkın iâşesini temin etmektir.

1914-1923 yılları arası iâşe sorunu buhrana dönüşmüş alınan tüm önlemlere rağmen sorun çözülememiştir. İâşe sorununun çözümünde başarısız olunmasında ilk neden Osmanlı İmparatorluğunun arka arkaya gelen savaşlar sebebiyle ekonomik gücünü kaybetmiş olmasıdır. Savaş yıllarında artan nüfus sebebiyle şehrin var olan iâşe sorunu daha da artmış bulunuyordu. Ülkenin ekonomik durumunu iyileştirecek olan üretim artışı genç nüfusun askere alınması sebebiyle sekteye uğruyordu. Özellikle deniz ulaşımında yaşanan sıkıntılar sebebiyle ithalat yolları tıkanmıştı, İşgaller yüzünden de Anadolu'dan zahire temin etmek zorlaşmış ve ithal etmekten daha pahalıya mal olmuştu

Hükümet tarafından iâşe sorununu çözmek amacıyla gıda maddelerinin yasaklanması yoluna gidilmiş ancak bu durumda gıda maddelerinin fiyatlarının yükselmesine sebep olmuştur. Alınan bir diğer önlem olan İâşe organizasyonu için çeşitli kurumlar kurulmuş ancak bu kurumlara yeterli bilgi düzeyinde tecrübeli insanlar getirilmemiş ve iktidarın etkisiyle görev süreleri kısa olmuştur. Göreve gelenler çözmeye fırsat bulamadan görevden ayrılmışlardır.

KAYNAKÇA

- AHMAD, F., (1999), "Doğmakta Olan Burjuvazinin Öncüsü: Genç Türklerin Sosyal ve Ekonomik Politikaları Genç Türklerin Sosyal ve Ekonomik Politikaları 1908-1918", İttihatçılıktan Kemalizme, çev. Fatmagül Berktaş, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- AKSOY, Y., (2004), 'Kurtuluş Savaşı Ekonomisi', Gülten Kazgan'a Armağan Türkiye Ekonomisi, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ARSLAN, O., (2008), I. Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihat Terakki Yönetimi Tarafından Kaldırılması ve Bu Gelişme Karşısında Büyük Güçlerin Tepkileri', Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, Vol.10, No.1
- AYDIN, M., (2010), Mütareke Döneminde İstanbul'un İaşe Sorunu 1918-1922, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
Babialı Evrak Odası
4556/341686,4348/326041,4189/314147,4313/323515,4326/324434, 4348/326072, 4328/324583, 4101/307532
- BORATAV, K. (2007), Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005. Ankara: İmge Kitabevi.
- CEZAR, Y., (1978), 'Osmanlı Devletinin Mali Kurumlarından Zahire Hazinesi ve 1795 Tarihli Nizamnamesi' Toplum ve Bilim, S.6
- COŞKUN, A., (2003), Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi, Atatürk Düşünce Dergisi, Kasım
Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı(DH.MUİ)
44-2/17
Dahiliye Nezareti Evrakı(DH)
Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı(DH.İUM)
20-25/14-91,20-5/245,20-8/2-98,57/89,4/35,24/40,30/11,20-6/2-15,20-5/2-59, 81/34,12/36,20-5/2-44
Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH.ŞFR)
44/18,437/8
Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti(DH.EUM)
96/19
- DEVELLİOĞLU, F., (2011), Osmanlıca Türkçe Sözlük. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- DURU, O., (2001), Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları 1933-2009, Ankara : Türkiye İş Bankası Yayınları
- ELDEM, V. (1999, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi. Ankara : Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ELMACI, M., E., (2002), 'I. Dünya Savaşı ve Kapitülasyonların Kaldırılmasının Sonuçları', Türkler, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- EMECEN, F., (1989), 'XVI.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'un ve Sarayın İaşesi İçin Batı Anadolu'dan Yapılan Sevkiyat', Tarih boyunca İstanbul semineri: 29 Mayıs-1 Haziran 1988, İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü,
- GENÇ, M., (2009). Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- GÜRAN, T., (1988), İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü(1793-1839), İÜ. Fak. Dergisi, 50. Yıl Armağanı, İstanbul:Acar Matbaacılık.

- GÜÇER, L., (1968), 'XVI.Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Tabii Olduğu Kayıtlar', İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,C.13, No.1-4.
- İNALCIK,H., (1994), Osmanlı Dönemi İaşe.Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.C.4.Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları
- KILIÇ, O., (2002), Osmanlı Devletinde Meydana Gelen Kıtliklar',Türkler, C.10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- MANTRAN, R., (1986), 17.Yüzyılın İkinci Yarısında İkinci Yarısında İstanbul, C:1, Çev. M.Ali Kılıçbay-E.özcan, Ankara : V Yayınları
- MÜDERRİSOĞLU, A., (1990), Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- NECİPOĞLU, N., (1994), İaşe Bizans Dönemi,Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,C.4.Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- OCAKAÇAN, L., K., (2009), Birinci Dünya Savaşında Şirket-i Hayriye, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÖZVAR, E., (2003), Osmanlı Maliyesinde Malikane Uygulaması. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- PAMUK, Ş., (2007), Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- PAMUK, Ş., (1999) Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- SAKALLI, B., (1997), Miilli Mücadelenin Sosyal Tarihi, İstanbul: İz Yayıncılık.
- SOYSAL, İ., (2007), Türkiyenin Siyasal Antlaşmaları(1920-1945) C.1, Ankara: TTK Yayınları, 1983, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,
- TABAKOĞLU, A., (1985), Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi , İstanbul: Dergah Yayınları,
- TEMEL, M., (1998), 'Mütareke Döneminde İstanbulun İaşe Sorunu", Toplumsal Tarih,Tarih Vakfı Yurt Yayınları, S.52
- TOPRAK, Z., (1995) ; yay. haz. Ekrem Çakıroğlu. , Türkiye'de Ekonomi ve Toplum : 1908-1950 : Milli İktisat, Milli Burjuvazi. İstanbul : Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TOPRAK, Z., (2003) ,İttihad-Terakki ve Cihan Harbi : Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918. İstanbul : Homer Kitabevi.
- TOPUZOĞLU, C., (1951), İstibdat, Meşrutiyet, Cumhuriyet Devirlerinde 80 yıllık Hatıralarım. İstanbul : Güven Yayınevi

Vakit

20 Ocak 1920

21 Ocak 1921

20 Nisan 1920

İkdam

21 Ekim 1918

28 Ekim 1918

29 Ekim 1918

2Kasım 1918

Alemdar

9 Mart 1919

Tanin

1 Mayıs 1912